

ГЕНЕЗА ВИМОГ ДО ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ

Відомо, що кожна суспільно-політична формація висуває свої вимоги до змісту освіти й виховання, професійної підготовки вчителя.

Процес підготовки вчителя на сучасному етапі здійснюється не лише в контексті і при взаємодії педагогічної думки на терені України, а й під впливом тенденцій розвитку освіти в Європі, світі, що посилює вимоги до педагога.

Питання фахової підготовки вчителя розглядаємо як динамічну, багатоаспектну проблему, що має актуальне соціально-педагогічне і наукове значення, зокрема у контексті досягнення якісно нового рівня мобільності та професійно-практичної підготовки спеціалістів, і знаходить своє втілення в дослідженнях ряду науковців (В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, І.А. Зязюн, Н.В. Кічук, Н.Г. Ничкало, О.Я. Савченко та ін.). Зважаючи на динамічність цієї проблеми доцільно, насамперед, звернутися до надбань класичної педагогічної думки, проаналізувати еволюцію вимог до вчителя з позицій нової парадигми вищої освіти, що і є метою нашого дослідження.

Концептуальні засади підготовки вчителя сучасної національної школи ґрунтуються на теоретико-методологічних основах класичної вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки.

Цілком правомірно першим професором в історії Європи вважається видатний учений-філософ Греції Аристотель (384-322 до н.е.), який висловлював думку щодо необхідності поєднання загальної освіти з професійною, що знайшло свій розвиток у діяльності професійних шкіл (VII-XIV ст.).

У цьому контексті римський педагог М.Ф. Квінтіліан наполягав на багатоступеневій підготовці вчителя. Згідно з його позицією педагог повинен бути освіченим, любити дітей, бути стриманим, бути прикладом для учнів та уважно їх вивчати. Учитель школи підвищеного рівня попередньо повинен працювати в елементарній школі.

Принагідно зауважимо, що Я.А. Коменський з позицій гуманізму, демократизму та релігійності підходів до особистості вчителя, вважав цю посаду найвищою під сонцем і тому висував такі вимоги до вчителя: мати почуття власної гідності, бути чесним, діяльним, наполегливим, живим прикладом добродійності, освіченою і трудолюбивою людиною, захоплювати учнів власним прикладом.

Швейцарський педагог Й. Песталоцці не звужував діяльність учителя лише до передачі знань, акцентував на складності та відповідальності функцій учителя. Усвідомлюючи діяльну та активну позицію дитини, вчений уважав, що вчитель повинен розвивати природні задатки дитини, будувати весь процес виховання на знанні фізичних та психічних особливостей учнів. Поділяючи думку Я. Коменського про значущість навчального плану і підручника у навчанні, Й. Песталоцці, однак, домінуючу роль відводить учителеві. Він обґрунтував необхідність широкої ерудиції вчителя, крім обізнаності з навчальним предметом; практичних педагогічних умінь та навичок.

Представник педагогіки ХІХ століття німецький учений А. Дістервег підходив до вирішення педагогічних проблем з ідеї загальнолюдського виховання, вбачаючи завдання вчителя у вихованні гуманних людей і свідомих громадян. Сила волі, твердий характер, громадянська мужність, прогресивні переконання, вимогливість, досконале володіння предметом, любов до дітей, постійне вдосконалення, підтримка бадьорого духу учнів – такі якості та вимоги до вчительської діяльності обґрунтував А. Дістервег. Свої прогресивні педагогічні погляди та вимоги до вчителя він висвітлив у роботі «Керівництво до освіти німецьких вчителів» (1835). Заслугою вченого відзначимо велику увагу справі підготовки вчителів початкових класів. Цінними є його міркування щодо систематичної роботи вчителя над собою. Без сумніву, актуальною і сьогодні є його думка про те, що вчитель лише до тих пір може сприяти освіті інших, поки він сам продовжує працювати над власною освітою.

У контексті дослідження зазначимо, що основоположним методологічним узагальненням К.Ушинського, висловленим ще в 1868 році у праці «Людина як предмет виховання». Спроба педагогічної антропології є осмислення педагогіки як виду мистецтва «Педагогіка – не наука, а мистецтво, – найбільше, найскладніше, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв». Мистецтво виховання спирається на науку. Як мистецтво, складне й обширне, воно спирається на безліч обширних і складних наук (тут найголовніше, на думку вченого, фізіологія, психологія та логіка); як мистецтво, воно, крім знань, потребує здібності й нахилу, і як мистецтво ж, воно прагне до ідеалу, якого вічно намагаються досягти і який цілковито ніколи не досяжний: до ідеалу досконалої людини [1].

Слід зауважити, що К.Д. Ушинський у своїх роботах «Проект учительських семінарій», «Питання про народні школи» піднімає актуальне для Росії (українські землі входили до її складу) питання про підготовку вчителів для народних шкіл, учительських семінарій. При цьому вчений робить слушне зауваження: «що прийнятно й корисно в інших державах, то може бути незастосовне і навіть шкідливе в нас, до того ж при розв'язанні того чи іншого з цих питань слід зважити на наші сучасні можливості» [2, 63].

При цьому К. Ушинський стверджує, що вчитель-наставник нижчих і народних шкіл, крім володіння енциклопедичними знаннями із певною закінченістю, визначеністю і чіткістю, повинен бути хорошим вихователем «мати характер, моральність і переконання» [2, 31]. Вчений вважає, що виховна і освітня діяльність добре організованої елементарної школи повинна ґрунтуватися більше на особистих, ніж на сімейних стосунках між вихователем і вихованцями. Тому Ушинський пропонував педагогам глибоко вивчати педагогічну теорію і на її основі вдосконалювати педагогічне мистецтво. Підкреслюючи необхідність єдності педагогічної науки і педагогічної практики, педагог писав: «Пуста, нічим не обґрунтована теорія є такою ж нікудишньою річчю, як факт або досвід, з якою не можна вивести ніякої думки, якому не передує і за яким не буде ніяка ідея. Теорія не може відмовитися від дійсності, факт не може відмовитися від думки» [2, 327].

Щодо особистісних та професійних якостей педагога, Ушинський виділяв: вміння виховувати своїм предметом, любов до дітей, своєї професії, відпо-

відальне ставлення до високого покликання педагога, освіченість, знання своєї справи, прагнення до самовдосконалення, знання особливостей психічного розвитку дитини. «Педагог, наголошував К. Ушинський, має багато вчитися, розуміти думку в її виявах і багато думати про мету, предмет та засоби виховного мистецтва, перш ніж стати практиком» [2, 338].

Афористичний вислів Ушинського про те, що тільки через особистість можливий вплив на особистість і через характер – на характер – не втратив своєї істинності і нині.

У контексті дослідження принагідно зауважимо, що видатним новатором інтенсивної педагогіки був А.С. Макаренко. І на практиці, і в теорії він керувався положенням про те, що найкращий шлях до вихованця – це створення таких умов, застосування такої виховної технології, коли вихованці виявляються водночас і в становищі вихователів. Педагог уважав, що в дитячих закладах «повинні бути авторитетні, культурні, працездатні, хороші дорослі люди» [3, 328-329]. Через призму сказаного можна з упевненістю стверджувати, що вже в той час він виступав за суб'єкт – об'єктні стосунки між педагогом та вихованцем. При цьому суть його гуманістичної позиції виявляється в тезі: «Побільше вимог до особистості вихованця, поваги до його гідності».

Питання підготовки вчителя у підході А.С. Макаренка полягало в першочерговому глибокому знанні предмета на сучасному науковому рівні. Вчений справедливо зауважив, що учні вибачають своїм учителям і суворість, і сухість, і навіть прискіпливість, проте не вибачають поганого знання своєї справи.

Нам видається актуальною точка зору А.С. Макаренка щодо не прийняття традиційної на той час педагогіки, яка на перший план ставила питання навчання (дидактика), а виховні проблеми відхиляла на другий план.

Важко переоцінити багатопланову педагогічну спадщину В.О. Сухомлинського, в якій чільне місце посідає проблема вчителя.

Педагогічна концепція вченого високогуманна і демократична, що й визначає пріоритети у характеристиці особистості вчителя. Любов до дитини – це, за словами В. Сухомлинського, плоть і кров вихователя, як сили, здатної впливати на духовний світ іншої людини. Педагог без любові до дитини – це все одно, що співак без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору.

Азбукою педагогічної культури В. Сухомлинський називав доброзичливість та дбайливе ставлення до дитини.

Не зважаючи на кон'юнктурні вимоги часу, вчений обґрунтував педагогічну концепцію, що носить суто загальнолюдський характер, а в основі її – повага і довіра до дитини, визнання її унікальності. Гуманізм, людяність, духовна спільність з дитиною – такі вимоги ставить педагог до вчителя-людинознавця, вважаючи особистість учителя – наріжним каменем виховання.

З позиції особистісно-гуманної педагогіки співробітництва та взаємодії тлумачать вимоги до підготовки вчителя, його професійної діяльності представники педагогіки співробітництва Є. Ільїн, В. Шаталов, Ш. Амонашвілі (90-ті роки ХХ ст.). Майстром педагогічної справи Ш. Амонашвілі вважає «яскраву особистість, мудру, чуйну, доброзичливу і принципову людину, це першодослідник теоретичних рекомендацій, який може їх переконливо довести або спрос-

товувати... Його творчість може збагатити педагогічну науку і практику новими висновками, дати початок новим ідеям і підходам» [4, 103].

При цьому Ш. Амонашвілі визначив такі принципи педагогіки співробітництва:

- 1) дитина пізнає себе як людину та засвоює людське;
- 2) дитина виявляє власну індивідуальність;
- 3) дитина знаходить суспільний простір для розвитку своєї природи;
- 4) інтереси дитини збігаються із загальнолюдськими;
- 5) максимально нейтралізувати чинники, які здатні провокувати дитину на асоціальні дії та вчинки.

Домінантою у педагогіці вченого виступає вихованець, котрий прагне до розвитку, свободи, має потребу у зрілості.

Незаперечною є думка М. Фуллана, що навіть у відносно простих випадках майже всі освітні зміни цінностей вимагають нових умінь, поведінки і переконань або розуміння. Цим і пояснюється динаміка вимог до підготовки вчителя в різні історичні епохи, яким властива також зміна системи пріоритетних цінностей, педагогічних технологій.

Теоретичний і практичний рівні опанування вчителем педагогічним досвідом людства становлять методологічну і технологічну основу його педагогічної діяльності і є важливою передумовою поступового просування до вершин професійної майстерності. Не можна не погодитися з думкою В. Ягупова в тому, що для інших видів людської діяльності цього було б досить, щоб досягти професійної майстерності. Однак для педагогічної діяльності цього замало, оскільки «той, хто на все життя обирає педагогічну професію, має володіти бодай трьома особливостями: умінням шанувати і любити дітей більше себе; умінням пожиттєво набувати знання і різновиди людського досвіду – теоретичний, практичний, естетичний; умінням передавати різновиди досвіду учням» [5, 117].

Пророблений нами аналіз наявних досліджень дав можливість виокремити провідні тенденції становлення вимог до вчителя та його підготовки:

– тенденція гуманізму та демократії, пріоритетності професії вчителя в суспільстві, обґрунтована Я. Коменським, розвинута Ф.В.А. Дістервегом, трансформована в педагогічних поглядах О. Духновича, Г. Сковороди, К. Ушинського, В. Сухомлинського. Основні вимоги до вчителя зводилися до знання своєї справи, освіченості, обізнаності з методикою навчання та виховання учнів, особистісні якості – доброзичливість, повага і довіра до дитини, визнання її унікальності;

– тенденція виборювання ідеї щодо створення народної школи зумовила відповідну підготовку вчителя для такої школи, вимоги до якого найрельєфніше виявилися у поглядах К. Ушинського;

– тенденція розвитку новаторської, інтенсивної педагогіки, теорії і методики колективного виховання, найвиразнішим представником якої був А. Макаренко і обґрунтовані ним вимоги до вчителя: авторитетність, працездатність, висока культура, дисципліна, суб'єкт-об'єктні взаємостосунки вчителя і учнів, повага до дитини.

У нових нормативно-правових документах щодо освіти, а саме державній

програмі «Вчитель» (2002), «Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті» (2002) регламентовано функціонування сучасної національної школи і найбільш виразно визначені вимоги до підготовки вчителя такої школи.

Так, у схваленій на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти «Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті» на загальнодержавному рівні визначено концептуальні питання в галузі розвитку освіти на перспективу. Серед конкретно визначених завдань, що має реалізовувати система освіти щодо підготовки фахівця, у контексті дослідження акцентуємо увагу на наступних:

- формування трудової і моральної життєтворчої мотивації, навчання основним принципам побудови професійної кар'єри і навичкам поведінки у колективі і суспільстві, системі соціальних відносин і, особливо, на ринку праці;
- підготовку людей високої освіченості й культури, кваліфікованих спеціалістів, здатних до праці, професійного розвитку, мобільності в освоєнні та впровадженні новітніх науково-інформаційних технологій;
- екологічне, етичне та естетичне виховання й формування високої гуманістичної культури, здатності протидіяти проявам бездуховності;
- організацію навчально-виховного процесу з урахуванням сучасних досягнень науки, теорії, соціальної практики, техніки і технології; наступність рівнів освіти і неперервність створення та впровадження інформаційних технологій навчання;
- різноманітність типів і видів закладів освіти, варіативність навчальних програм, індивідуальність навчання й виховання; академічну мобільність вчителів і викладачів, учнів і студентів;
- підтримку професійного зростання педагогічних та науково-педагогічних кадрів.

Єдність освіти і науки проголошено провідним принципом державної освітньої політики, реалізація якої передбачає:

- забезпечення достатнього обсягу фінансування науки;
- фундаменталізацію освіти, посилення уваги до дисциплін, що визначають стратегічні напрямки цивілізації;
- концентрацію сил і ресурсів на підготовці молодих науковців-дослідників як на правовій стратегічній меті освіти;
- поглиблення співпраці й кооперації закладів освіти і науки;
- створення науково-інформаційного поля для дітей, молоді і всього активного населення, використання для цього можливостей нових комунікаційно-інформаційних засобів;
- інтенсифікацією наукових досліджень у вищих закладах освіти, підтримку і стимулювання молоді;
- технологічну підготовку молоді і студентів;
- формування змісту освіти на основі новітніх наукових і технологічних досягнень [6].

У вказаній доктрині зазначено, що підготовка педагогічних працівників є центральним завданням модернізації освіти, провідним принципом державної

освітньої політики.

Тут же визначено основні шляхи підготовки фахівців, акцентовано, що Міністерство освіти і науки України, АПН, а також заклади освіти всіх рівнів сприяють мобільності учасників навчально-виховного процесу.

Серед очікуваних результатів в галузі освіти у Доктрині передбачено: зростання самостійності і самодостатності особистості, її творча активність, що суттєво змінить основи громадянського суспільства, прискорить розвиток і духовно-моральну збалансованість відносин; конкурентноспроможність української освіти в Європейському і світовому освітньому просторі; захищеність, мобільність на ринку праці і в контексті особистісного духовно-світоглядного розвитку суспільства.

У цьому ж документі одним із пріоритетів розвитку освіти визнають впровадження сучасних інформаційних технологій у підготовці педагога. Це ж передбачено «Положенням про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» (від 7.11.2000, № 522, Наказ МО і НУ).

У державній програмі «Вчитель» визначено доцільність потреби оновлення змісту педагогічної освіти, зокрема стосовно забезпечення випереджувального спрямування підготовки педагогічних працівників, оптимального співвідношення між професійно-педагогічною, фундаментальною та соціально-гуманітарною підготовкою вчителя, необхідності ліквідувати розрив між змістом педагогічної освіти і досягненнями педагогічної науки та практики, здійсненням наукового супроводження інноваційних технологій.

У документі відзначено, що у системі педагогічної освіти повільно впроваджуються багатоваріантні моделі і програми здобуття педагогічної освіти, не забезпечується диференційована підготовка педагогічних працівників для роботи з обдарованими дітьми у навчальних закладах нового типу. Особливо гостро постала проблема вдосконалення підготовки вчителів для роботи з дітьми, які мають вади у фізичному, розумовому і психічному розвитку.

Не відповідає нинішнім соціально – педагогічним запитам учителя система післядипломної освіти через недостатні індивідуалізацію та варіативність змісту і форм професійного вдосконалення педагогічних працівників. Повільно впроваджується така форма підвищення кваліфікації і перепідготовки педагогів, як дистанційна освіта.

Мета та основні завдання програми «Вчитель» передбачають:

- оптимізацію системи підготовки педагогічних працівників;
- модернізацію системи підготовки педагогічних працівників;
- оновлення змісту і форм професійної діяльності педагогічних працівників, удосконалення післядипломної освіти;
- підвищення ролі вчителя у формуванні громадянського суспільства;
- поглиблення міжнародного співробітництва у сфері новітніх педагогічних технологій та розширення співпраці з діаспорою;
- підвищення рівня соціально-економічного і фінансового забезпечення підготовки педагогічних працівників, їх професійної діяльності та післядипломної освіти;

- оновлення змісту підготовки педагогічних працівників, системи неперервної педагогічної освіти протягом усього життя з урахуванням вимог сучасного інформаційно-технологічного суспільства; створення діяльнісно орієнтованої системи професійної підготовки вчителів;
- інтенсифікацію процесу входження України в загальноєвропейський та світовий освітній простір, збагачення національної освіти зарубіжними інноваційними технологіями навчання та розширення зв'язків з діаспорою [7].

Реформування системи освіти в Україні та її змісту в контексті загальноєвропейських тенденцій актуалізовано проблему мобільності випускників ВНЗ. На повний голос нині говорять про транс'європейську (академічну) мобільність для університетського навчання. Мобільність студентів, викладацького та адміністративного складу визначається важливою умовою створення Європейського простору вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ушинський К.Д. Вибрані твори в 2-х т., Т. 1. – К., 1983. – С. 192-193.
2. Ушинський К.Д. Вибрані твори в 2-х т., Т. 2. – К., 1983. – С. 63.
3. Макаренко А.С. Вибрані твори. – Т. 5. – К., 1986. – С. 328-329.
4. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества. – М., 1994. – С. 103.
5. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії: Навч. посібник. – К., 1997. – 302 с.
6. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст. // Освіта. – 2002. – 24 квітня – 1 травня.
7. Державна програма «Вчитель»: Інформ. зб. МО України. – 2002. – № 10. – С. 4-22.